

יסודו ומקורו של יום מיתת האב והאם מדי שנה בשנה

סאת אברהם האפפער - וועספרעס

הלכה קבועה ישחייב או צריך אדם להתענות תענית גמור אי קצת תענית, דהיינו לנהוג מנהג התאבלות שלא לאכול בשר וישלל לשתות יין ביום שמת בו אביו או אמו בכל שנה ושנה, לא מצאנו לא במשנה ולא בגמרא, אבל איתא ברייתא אחת והובאה בימים בבלי בני מקומות איסר ממנה נוכל לדייק היטב בבירור נכון וגמור ישכבר בימי התנאים נהגו להתענות מדי שנה בשנה ביום שמת בו האב או האם וגם בימיהם לא היה מנהג זה מחדשים מקרוב באו, אלא מנהג ישן נושן נהרא ונהרא ופישטא, וגם אם לכאורה בהבטת ראשונה לא נראה יותר מברייתא רק שלא אכלו בשר ולא שתו יין בכל שנה ושנה ביום שמתו בו האב והאם, מיס אעמיק במים אדירים ולפי מעט ידיעתי אבקש לברר בס"ד בהוכחה גמורה שדרבם ומנהגם היה להתענות תענית גמור ביום שמת בו האב או האם בכל ישתא וישתא ומנהג ישראל תורה הוא, וגם אם הברייתא לא הזכירה האם רק האב, מיס הישנה הכתוב אב ואם בין לענין כבוד ובין לענין מורא, כידוע ליודעי ספר מה שאמר הספרא ברייש פרישת קדושים האב קודם לאם בכל מקום, יכול ישכבוד האב עודה על כבוד האם, ת"ל איש אמו ואביו תיראו מלמד שישניהם שקולים.

הברייתא הזאת איתא בנדרים י"ב ע"א וישם י"ד ע"א ובשבועות כ"ו ע"א ואיירי לענין התפסת הנדר, וזה לשונה בנדרים י"ב: איזהו איסר האכור בתורה (כלומר דכתיב בכמדבר ל"ו לכל ישבעת איסר דמישמע שיהא נודר בדבר שנאסר לבך, רש"י) אמר הרני שלא אוכל בשר וישלל אשתה יין ביום שמת בו אביו ביום שמת בו רבו ביום שנהרג בו גדליה בן אחיקם ביום שראיתי ירושלים כחורבנה ועלה אמר ישמואל והוא שנדר באותו היום.

מברייתא זאת מוכח עד כאן לעינים, שמנהג ישראל היה בימים קדמוניות בימי התנאים ונראה שגם קודם לכן, שהרי נשנה בחד דרא עם צום גדליה איסר הוקבע לתענית צבור על ידי נביאים, שנמנעו מלאכול בשר ולשתות יין בכל שנה ושנה ביום מיתת האב והאם וזאת היתה התאבלותם כי מנהג התאבלות היתה זאת, כדקתני במתניתין בתענית כ"ו ע"ב, ערב תשעה באב לא יאכל אדם שני תבשילין לא יאכל בשר ולא ישתה יין, ואין לדחות ולומר

שיום שמת בו אביו הנשנה כאן בכרייתא הוא יום מיתת האב ממש ואיירי שנדר על אותו יום ואסר על עצמו בנדר אכילת בשר ושתיית יין ולא יום מיתת האב והאם מדי שנה בשנה הוא וביום שמת בו אביו ממש בו מתפס נדרו שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין ביום הזה כמו ביום ההוא כי אע"פ שבאותו יום אסור מדינא לאכול בשר ולשתות יין כדתניא במתניתא במעור קמץ כיב עיב מי יסתו מוטל לפניו אינו אוכל בשר ואינו שותה יין ואם אין לו ישות לאכול סעידת הבראה מבעוד יום אסור עד הלילה, מ"מ יוכל לנדור על אותו יום שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין כי אכילת בשר ושתיית יין בימי אניתו אינו רק מדבריהם ואל עליו הנדר כל כך שיוכל להתפס בו נדר אחר והוי מתפס בדבר הנדר ולא בדבר האסור, כדאמר רבא בשבועות כ" ע"ב, יום ישנהג בו גדליה בן אחיקם אצטריך ליה דהייל עליו הנדר כיון שהוא מדרבנן כלומר מדברי הנביאים ולא מן התורה כמו שפירש רבנו יצחק שם בתוספות בד"ה דבי לא נדר וכו' דאי הוי דאורייתא נמי הייל עליה מ"מ דבר אחר ישתולה בו לא איקרי נדר בדבר הנדר וא"כ מנא ידעינן דיום שמת בו אביו הנשנה בכרייתא יום שמת בו אביו או אמו בשנים הבאות הוא, דילמא יום שמת בו אביו ממש הוא ועל זה נדר וכו' מתפס נדרו.

אבל כל זה אינו ישבנדרים י"ב מוכח ברור מנמרא נוסף שייום זה הנשנה בכרייתא יום מיתת האב והאם מדי שנה בשנה הוא, שהרי הקשה תלמודא על שמואל הכי דבי לאו כגון הקא כחד בשבא דמית ביה אביה ואע"ג דאיכא טובא חד בשבא דהתירא וקתני אסור, שי"פ בעיקר הוא מתפס כלומר ביום שמת בו אביו ממש ומשיני תלמודא דשמואל הכי אתמר והוא שנדר ובא מאותו היום ואילך ופירשו שם בתוספות בד"ה לאו כגון דקאי וכו' והכי פירושים ולא דוקא נקט באחד בשבת דאינן דבר תלוי ב"א בכך וכך לחודש כמו ישחיה יום שמת בו אביו אפילו לא יהיה אותו היום בחד בשבת וקס"ד שאינו נדר אלא אותו יום בלבד ולא אחינא ומשיני שנדר מאותו היום ואילך כל השנים שאחרי כן, עכ"ל בקיצור.

וכתב הרמב"ן בהלכותיו על מסכת נדרים המובאות עם הלכותיו של רב אלפסי בריש פרק כ" ואע"ג דבעיין לא איפשימא הכא בדוכתא (כלומר בעיא דרבי בר חמא אי בעיקרא קא מתפס או בהתירא קא מתפס) מסקנא במסכת נזירות דבסופא מיתפס וסוגיין נמי בשבועות מייתי לה להא דשמואל כדמתרין לה הכא שנדר ובא מאותו היום והכי נמי פסקה רבנו הגדול (כלומר הר"ף) בהלכותיו וגם הנימוקי יוסף בפירושו על הרמב"ן שם כתב כי הגמרא דחי מדשמואל והוא שנדר ובא מאותו היום, כלומר שנדר מאותו יום ואילך לדורות לעצמו דהשתא ליכא חד בשבת דהתירא ואע"ג דדרך דחייה מסקינן לה הכי מ"מ מסקנא במסכת נזירות דהתירא קא מתפס (כלומר בסופא דכבעיא דרמי בר חמא בהתירא הוא בסופא) והכי נמי פסק רבנו אלפסי ז"ל עכ"ל. והשתא דאסימנא דמסקנא דתלמודא בנזיר כ' ע"א היא דלא אמרינן בעיקרא קא מתפס אלא בסופא, גם מימרא דשמואל בנדרים ובשבועות לאו

דחייה היא אלא מסקנא והלכה קבועה היא דכסופא מתפס ואיפשיטא בעיא דרמי בר חמי בנדרים י"א ע"ב ולפי זה יום שמת בו אביו דתניא כמתניתא יום שמת בו אביו בישינה אחרות הוא ולפיכך נדרו ישתלה בו הוי נדר דאסר על עצמו יום זה בנדר בכל שנה ושנה והוי מתפס באיסורא דליכא בינתים יומא דהתיירא ואי הברייתא איירי מיום שמת בו ממש ולאחר כמה שנים נדר ותלה בו לא הוי נדרו נדר דאיכא בינייהו כמה יומי דהתיירא ומתפס כסופא דהיינו בהתיירא הוא.

מכל זה מוכח בהדיא שדרכם ומנהגם היה להתענות ולהתאבל בכל שנה ושנה ביום שמת בו האב והאם גם בימי התנאים וקודם לכן, כי גם שמואל חי בחצי השני של מאה שנית ובחצי הראשון של מאה ישלישית וקיימו את המנהג הזה לאחר כמה מאות שנה גם בימי קדמאי, כי הרא"ש בפירושו בנדרים י"ב (לאו בהלכותיו) אמר אורחא דמילתא להצטער ביום שמת בו אביו או רבו, עכ"ל, וכודאי זה בישינה אחרות הוא כי באותו יום שמת בו אביו או אמו ממש לאו אורחא דמילתא הוא אלא ייש לו צער גדול חס מאיד בוער כאשר נחלת כלכו והכי מישמע מ"ן שכתב בפירושו בנדרים י"ד ע"א ב"ה מתבעי וכו' מילתא אחריתא אתא לאישמעין דמתפס בימים שאפילו בלא נדר לא היה אוכל בהם בשר כיון דמימי דמשום נדר גם כן הם נאסרים עליו כי מתפס בהו חייל נדרא והיינו יום שמת בו אביו ויום שמת בו רבו דאפילו בלא נדר משום צעריה לא אוכל בהו בשרא וישתי חמרא עכ"ל, ונימוקי יוסף בפירושו על הלכות ישל הרמב"ן המוכאות עם הלכותיו של הרי"ף בריש סרס ב' דנדרים כתב כיום שמת בו אביו נקט הכי משום דדרך העולם להצטער ולהתענות בהם, עכ"ל.

וגם משבועות כי ע"א נראה ברור ישיום שמת בו אביו נקט כמתניתא הוא יום שמת בו אביו או אמו בישינה הבאות, כי ישם מביא תלמודא הברייתא ומימרא דשמואל דשויך עליה ואיתיב ליה לרבא ממתניתא בשלמא לאביי מדמתפס בנדר נדר, מתפס בישינה שבועה, אלא לרבא קשיא ופיריש רשמי בקס"ד דרבא והוא מסקנא לאביי וזה לישנונו: כיום שמת בו אביו כאשר אסרתי עלי בשר ביום שמת בו אבא לעולם והוא ישנדר ובא מאותו היום ישקבל עליו כבר נדר שלא יאכל בשר ביום שמת בו לעולם וכן יום שמת בו פלוני וכן יום שנהרג בו גדליה עכ"ל, וגם אם הבא חולק עליו וקמת"ן הברייתא בדרך אחרת, שהמתניתא אתא לאישמעין שאינו חייב בנדר אא"כ פירשהו, כלומר דלא סגי שאמר הרי עלי יום זה כיום שמת בו אבא אלא צריך לומר הרי עלי שלא לאכול בשר וישלאל ליסתות יין יום זה כיום שמת אבא, מ"מ לא סליג על אביי לענין מתפס בנדר דהוי נדר דהוי משנה ערוכה בנייר כמו שכתבו התוספות ישם ע"ב ב"ה אלא לרבא קשיא וכו', והרמב"ן בהלכותיו המוכאות עם הרי"ף בנדרים ריש סרס ב' האריך ביותר בראייות חמורות דרבא סבירא ליה דהמתפס בנדר הוי נדר רק סבר ישמכריתא זאת אין להוכיח זאת אבל אם פירש הנדר ותלאו צריך להתפס בדבר הנדר כמו

שכתב רש"י כאן, והר"ן בפירושו על הר"ף בשבועות כתב שאם פירשו ותלאו בדבר האסור לא הוי נדר עכ"ל. והוא הדין אמרינן אנן דאם פירשו ותלאו ביום שמת בו אבא סברת רבא ג"כ כאביו דהוא יום מיתת אבא לעולם כמו שפירש רש"י לאביו דכסופא הוא מתפס והר"ף בעצמו מעיד עליו כי כך סברת רבא כי הוא פסק לפי מסקנת הגמרא בנויר דכסופא הוא מתפס והביא כאן בשבועות הברייתא עם מימרא דרבא ולפי זה פסק כמותו ואם רבא סבירא ליה דבעיקרא קא מתפס אם כן לסתרי הלכתא דר"ף אהלכתא. אלא ודאי רבא לא פליג או לכל הפחות אין לברר סברתו לא לצד זה ולא לצד זה.

לפי כל זה מסקנא דתלמודא בנויר שבכסופא הוא מתפס כמו שכתב הרמב"ן והנימוק יוסף ואישישטא בעיא דרמי בר חמי ומוכריהם אנו לומר שזה מסקנא דשמואל בנדרים ובשבועות וכן מסיק אב"י וגם רבא לא פליג או אין להוכיח סברתו. וכן פסק הר"ף וכן פירשו הברייתא רש"י ותוספות והרא"ש והרמב"ן והר"ן והנימוק יוסף שהבאתי דבריהם ישום שמת בו אבא דברייתא הוא בשנים הבאות דכסופא הוא מתפס, רק אחד המיוחד האדיר שבאדירים הנשיר הגדול מרנא משה בר מיימון הלך בדרך לבדו וסבר דבעיקרא קא מתפס וכן פסק במשנה תורה בהלכות נדרים פרק ג' הלכה ה', הרי שמת אביו או רבו היום ונדר שיצום אותו היום וצם ולא אחר ישנים אמר הרי יום עליו כיום שמת בו אביו או רבו הרי זה אסור לאכול בו כלום עכ"ל. וכיון שנדר להתענות בו כיום שמת בו אביו ולאחר כמה שנים נדר להתענות יום אחד ותלה נדרו באותו היום שמת בו אביו ממילא הווי בנייהו טובא יומא דהתיירא באותן השנים שלא התענה ביום שמת בו אביו ואפי"כ הל נדרו א"כ סבירא ליה להרמב"ם דבעיקרא קא מתפס ותימה גדולה עליו למה פסק נגד מסקנא דסתם תלמודא בנויר ואם גם הרמב"ם בעצמו כתב בפירושו על הרמב"ם ישם דהיינו הך דרבא ודישמואל במחילת כבוד קרשו אין הדין עמו כי מסקנא דשמואל בנדרים ובשבועות שנדר מאותו היום ואילך כלומר בשנים הבאות ומסקנא דמסכת נויר מעיד שהלכה היא זאת ולרבא אין הכרע אבל נוטה לצד זה וכסופא קא מתפס דלא פליג על אב"י דגם לרבא סבירא ליה מתפס בנדר נדר ולרימב"א בפירושו על הרמב"ן במסכת נדרים גם מתפס בשבועה יבועה סבירא ליה רק בידות השבועות חולק על אב"י. ותמהני עוד יותר על הרמב"ם שפסק שם בהלכות נדרים פרק ד' הלכה ט' דכסופא קא מתפס ואלו הם דבריו: מי שנדר וישמע חבירו ואמר ואני וישמע שלישי ואמר ואני וישאל הראשון על נדרו והותר, הותרו כולן, ישאל האחרון והותר, האחרון מותר וכולן אסורין. מזה נראה ברור שהרמב"ם פסק כמסקנא דתלמודא בנויר כ"א ע"א דחד כחברא מתפס דהוא כסופא ולא בקמא דהוא בעיקרא וסותר את עצמו.

מכל זה למדנו שכל אמוראי וסדמאי לבר מהרמב"ם סברו דכסופא קא מתפס ובהתרת נדרים גם הרמב"ם מסכים עמם לפי זה מה שישנו בברייתא יום שמת בו אביו הוא יום מיתת האב והאם מדי שנה בשנה שדרכם ומנהגם היה להתענות ולהתאבל בימים האלה אף בימים קדמוניות בימי התנאים שהרי

כל זה כתבתי יען ישמכתב עתי אחר הנראה משבוע לשבוע פה בארץ
הונגריאה ונכתב בישפת הארץ כתב לפני איזה ירחים שרבני אנגליאה היו
אומרים ישיום ישמת בו האב או האם מדי שנה בשנה לא נזכר בשום מקום
לא בתלמוד ואף לא בקדמאי וגם הרב המהרר שלחן ערוך אשר חי במאה
השיש עשרה לא ידע ממנו כלום כי לא הזכירו אף לא פעם אחת, ואני לא
ראיתי דבריהם רק מה ישכתב מכתב עתי הגיל ואם הכותב ישם הבין את
דבריהם אז ישגה ישצאה מלפני השליט הוא כי כרייתא ערוכה היא ושמואל
שהיה מן האמוראים הראשונים אמר ישגדר מאותו היום ואילך ומן קדמאי נראה
ברור שמאז ומקדם מנהג ישראל הוא להתענות ולהתאבל על האב ועל האם
מדי שנה בשנה כיום שהלכו לעולמם ולא מן המאה השיש או השבע עשרה
הוא, ומעולם קיימו בישראל מה ישאמרו רבותינו ככד את אביך ואת אמך
כבדם בחייהם ובמותם ומכבדים את האבות לאחר שהלכו לעלמא דשישום.
וזכותם יגן עלינו ועל כל ישראל א"ס.